

kitüntetett szerepe, illetve a tanulmány utolsó kérdésköre, a nagyorosz/kisorosz fogalmak keletkezéstörténete.

A VII. tanulmány az első keleti szláv szentek, Borisz és Gleb történetéhez nyúl vissza, amely kérdés az első lábjegyzet tanúsága szerint negyven éve foglalkoztatja a szerzőt, aki több tanulmányt szentelt a kérdésnek. A címadás is kifejezi Poppe mondanivalóját: „Vesztesek a földön, nyertesek a mennyben. Az orgyilkosság áldozatául esett Borisz és Gleb történetének szerepe a XI. századi Rusz történetében.” A végső kérdés, ami nem hagyja nyugodni a szerzőt: mi is történt valójában 1015-ben? A szentté avatás történetét leíró források ugyanis ködösítenek. A skandináv sagákból tudható, hogy a gyilkosságban a végső győztesnek (a későbbi Bölcs Jaroszlavnak) is szerepe lehetett. A legenda Boriszt és Glebet Vlagyimir fiainak mondja, akik a fejedelem bolgár feleségétől születtek. Poppe nem kevesebbet állít, mint hogy a „bolgár” jelző nem a feleség származására utal, hanem Annának, a bizánci császárléánynak a ragadványneve volt. Így a két meggyilkolt fejedelem a császári rokonságba tartozott, és Vlagyimir akarata szerint az ő kezükbe kellett volna, hogy kerüljön a Rusz kormányzása. Poppe szerint Borisz és Gleb tervezett társuralkodása bizánci stílusú, oka pedig Gleb kiskorúsága lehetett. Anna további gyermekének tartja a novgorodi bojár, Ostromir feleségét (Theophana). Poppe vélemé-

nyét a XV. századi Tveri Évkönyv adata megerősíteni látszik.

A tanulmány kétségtelenül fontos megállapítások sora, melyek a Rusz XI. századi történetének újragondolására készítetnek. A rövid, X. számú írásban Poppe ismét saját álláspontját fejt ki a nagyfejedelmi cím Ruszbeli megjelenéséről, csak ezúttal eddig nem citált forráson keresztül. Álláspontja szerint a XII. század végénél előbb nem jelenik meg a nagyfejedelmi cím, így az Igor-énekben való felbukkanása adalékul szolgálhat a datáláshoz. Poppe tétele szerint az Igor-éneket vagy kortárs írta, aki tisztában volt a viszonyokkal, vagy egy XIII. századi (esetleg későbbi) szerző. Véleményünk szerint az Igor-ének datálásához e szempont kevésnek tűnik, a nagyfejedelem szóhasználat szempontjából pedig, úgy gondoljuk, a XII. század végéhez csak a cím szuzdali megjelenése köthető.

Poppe tanulmányainak újra közreadásával fontos feladatot vállalt a kiadó és a *Variorum* sorozat szerkesztője. Elsősorban azért, mert könnyebb a szerző álláspontjának változását nyomon követni, ha művei összegyűjtve kerülnek az olvasó elé. Nagyon hasznos az a historiográfiai adalék, amely az olvasót is arra készíti, amire a kutatót, hogy újra és újra szembesüljön a lezártak hitt kérdésekkel, és újragondolja a problémákat. Akkor is, ha végleges megoldást ezúttal sem lehet kínálni.

Font Márta

B. SZABÓ JÁNOS

A TATÁRJÁRÁS

A mongol hódítás és Magyarország

(*Corvina Tudástár, Corvina Kiadó, Budapest, 2007. 192 o.*)

A hadtörténészek fiatalabb nemzedékéhez tartozó szerző kötetével – akinek ugyanebben a sorozatban a Mohácsi csatáról megjelent könyve szép szakmai sikert ért el, és francia nyelven Párizsban is megjelent –, legalábbis részben, rendeződött a magyar hadtörténetírás egyik régi adóssága; igaz, egy klasszikus, jegyzetelt, tudományos monográfia változatlanul a „később megírandók” listáján marad.

Jelen munkának azonban nagy előnye, hogy röviden, tömören, ugyanakkor széles tekintéssel vezeti be az olvasót a kor politikai, hadtörténeti problémái közé, s világos okfejtéssel ki is vezeti onnan.

A kötet először a mongol birodalom felemelkedésével és megszilárdulásával foglalkozik, különösen a kínai hódításoknak szentelt nagy figyelmet, és korabeli források, híradások

alapján értékelő összefoglalását nyújtja a mongolok hadművészetének, majd a XIII. századi Magyarországot mutatja be az olvasónak. A tatárjárással szorosabb értelemben a 3. és 4. fejezet foglalkozik, attól kezdve, hogy 1235-ben, a mongóliai Karakorumban tartott kurultájon döntöttek a nyugati hadjáratról. Végül kitekintéssel zárja: miként alakult a mongol hódítások sorsa Kelet-Európában, s miként tudta Magyarország visszaverni a második tatárjárást 1285-ben.

Magyarországról szólva a szerző helyesen hangsúlyozza a Magyar Királyság és uralkodója tekintélyét a korabeli Európában. A magyar királyok közül nem véletlenül III. Béla az, aki elsőként jelenik meg nyugati szépirodalmi forrásokban, s jó hírét II. András hosszú uralma csak tovább öregbítette. A dinasztikus házasságok, II. András keresztes hadjárata mind az ország páratlan korabeli erőforrásait és lehetőségeit, mind annak korlátait megmutatták. Mai tudásunk szerint hiteles képet rajzol B. Szabó János a magyar seregről, amikor arról ír, hogy a megyei csapatok zöme továbbra is könnyűfegyverzetű íjászokból állt, s csak a királyi zászlóaljban lehettek nagyobb számban nyugati típusú nehézlovások. A hatalmas ország mobilizálási lehetőségei is kiemelkedők voltak, kevés uralkodó volt képes a korban tízezresnél nagyobb sereget csatába vezetni. A magyar királynak a XII. század közepétől ez többször is sikerült, nem utolsággal éppen 1241-ben. Ezt a királyi birtokpolitika megreformálása, majd a polgárháború persze kedvezőtlenül érintette, s éppen Rogeriustól tudjuk, hogy a társadalmi béke még 1241-re sem állt helyre az országban.

A magyar hadjárat közvetlen előzményét valóban a kunokkal való mongol leszámolás, illetve az orosz fejelemeségek, s mindenképp Kijev elfoglalása jelezte. Hasznosak megjegyzései a mongol vezérek névalakjaitól a bizonytalanságokról és félreértésekről, hiszen a mongol előkelők méltóságnevei sokszor keverednek a romlott formában előforduló egyéb névalakokkal. Eszerint bizonyosan Orda, Batu bátyja vezette a lengyelországi hadjáratot, s győzte le április 9-én a vele szemben álló sziléziai csapatokat. A Szent Kinga-legenda kapcsán később is többször hallunk Szemeremes Boleszló országgrészében a tatárok által okozott károkról, s a herceg meneküléséről Magyarországra. A legnicai (wahlstatti) csatáról egyébként szinte alig tudunk valamit, így igen

meglepő, hogy a legújabb „középkori nagy csaták” kötet egyik csatájával éppen ezt választották (Budapest, 2007.). Abban a Szerzőnek igaza van, hogy a több tízezer lengyel sereg a legendák világába tartozik. Izgalmas, amint a kései Dlugoss, humanista fantáziával készült leírásában, a korabeli mongol taktika és haditechnika alkalmazását próbálja valószínűsíteni (mérges gázzal töltött tömlők, stb.).

A mongolok magyar hadjáratának okai között valóban talán egyenrangú okként szerepel a Kötöny kán vezette kunok befogadása (talán az övé az a keleti díszsisak, amelyet a pesti Duna part közelében találtak – legalábbis Kovács S. Tibor érvelése szerint, v. ö. a szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve), illetve a nagy birodalmak terjeszkedési logikája, amibe a kun-affér nélkül is beletartozott Közép- és Kelet-Európa.

Helyes a szerző meglátása, hogy a korabeli Magyarország, élén IV. Bélával, előrelátóan és gondosan készült az összeccsapásra, s a kor egyik legerősebb magyar seregével vonult fel a jól megválasztott Muhi síkra. (Ne feledjük, az ország katonai potenciálja sosem azonos az egy útközetre, hadjáratra felvonult sereggel, s a különbségért nem a király a felelős!) A határvédelem szerintünk is hatásos lehetett egy hagyományos ellenféllel szemben, de a vereckei útközetben kiderült, hogy a magyarok lebecsülték a támadókat, s Kelet-Európa általuk is tudott elfoglalása után sem ismerték fel, hogy az akkori világ legütőképesebb hadseregével kerültek szembe.

A tatár lovasok olyan mozgékonyssággal rendelkeztek, ami az azonos méretű nyugati, lassan és utánpótlással együtt mozgó seregeinél teljesen ismeretlen volt. Az igénytelen lovaikat stratégiai szállító szerepre is felhasználva Batu öccse, Sejbán, Vereckétől három nap alatt Pestig jutott. A gyors mozgásból következik, hogy aligha lehettek egy „töményen”, ami sebezhetővé tette volna őket, s mozgásukat aránytalanul lelassította volna. Helyesen utal B. Szabó arra, hogy a „kun” kérdés egyik lényeges aspektusa a mongolok segédnépeket használó hadszervezési gyakorlatából fakadhatott, aminek értelmében bizony a korábban legyőzött kunok is ott lehettek az előhadakban, s már az első tatár betöréskor kerülhettek közülük magyar fogságba. Márpedig ha így volt, logikus volt a következtetés a magyarokhoz pártolt kunok megbízhatatlanságát illetően.

Egyébként a kunok befogadásának egy nagyon lényeges szempontját is megemlíti a szerző: ha hatalmas létszámúak lettek volna, a magyar udvari körök nyilván vonakodtak volna befogadni őket az országba. (A maximális becslés szerint vélelmezett 15 000 fegyverforgató kun a Muhinál felvonult magyar sereg méretét közelítette volna meg!) E kritikus katonai-pszichológiai helyzetben kétséges, hogy volt-e valós lehetőség a kunoknak a magyar haderőbe integrálására, mert hiszen a cél 1241-re éppen ez lett volna. Talán valóban Pálóczi Horváthnak van igaza, amikor úgy gondolja, hogy a kunok második beköltözésükkor már nagyobb létszámban érkeztek, mint először, s az elpusztított országban akkor már valóban megőrülhettek nagy számuknak.

A Muhinál szemben álló erők létszámáról csak találgathatunk. A keleti források megerősítik, hogy a magyar sereget a tatárok erősnek (a magukénál nagyobbak?) találták, s a magyarok is elégedettek lehettek magukkal, hiszen különben nem viselkedtek volna annyira elbizakodottan. Egyáltalán nem lehet azt állítani, mint a szerző is hangsúlyozza, hogy a magyaroknak fogalmuk sem lett volna a steppei népek hadviseléséről, s meglepetésként érte volna őket a mongolok hadművészete. (Újabban több tanulmány is bizonyítja, hogy a nyugati hadviselésben is folyamatosan használták az ütközetekben a színlelt megfutamodás taktikáját; az korántsem csak a keletiek sajátja volt.) A szekérvár alkalmazásáról is kiderítette a kutatás, hogy egy korszerű taktikai elemnek tekinthető, aminek a vereség előidézésben semmi szerepe sem volt. Sőt, éppen a Kalka menti csata, valamint további steppei példák igazolták, hogy a pajzsokkal megerősített szekérvár sikeres ellenállási lehetőséget kínált alkalmazóinak. Amiben a tatárok jobbnak bizonyultak, az a stratégiai és taktikai szinten egyaránt megmutatkozó professzionáliszmusok volt, amivel ezer kilométeres térségeket tudtak áttekinteni, s abban csapatmozgásokat koordinálni, az ütközetekben pedig a fegyelmezett, begyakorolt mozgásokat kitűnően vezítették a pszichológiai és pirotechnikai elemekkel. Úgy tűnik, remek helyzetfelismerő képességük révén a mongolok jobban ismerték a Muhi sík kínálta terepviszonyokat, az átkelési és átkarolási lehetőségeket, s jobban is kihasználták azokat, mint a helyi viszonyokat elméletileg jól ismerő magyarok. A magyarok kemény ellenállására utalhat, hogy

Batu az átkelés megindulása és Szübütej késedelmes átkelése után a visszavonulást fontolgatta. Visszaulva az első fejezetben már említett, magas szintű mongol haditechnikai ismeretekre, a követő gépek „tábori tüzérsergként” való használata valóban újszerű lehetett a korban, s éppen a szekérvár kitartó védelmét tehette kilátástalanná. Közben az Erdélybe betörő Kadan március 31-én legyőzte az erdélyi vajda seregét (aki nyilván tekintélyes számú katonát tartott magánál, s nem vonult Muhihoz), majd Radnát vették be (még ha nehezen hihető is, hogy a szász ispán 600 katonával a tatárokhoz csatlakozott volna).

Ezen a ponton a szerző jó érzékkel ismert fel egy eddig kevésbé méltott nyugati forrást, ami nagy valószínűséggel eredetileg a friesachiakhoz jutott el (Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Hg. E. Wagner. Wien, 1976.), amiben az erdélyi szászok tájékoztathatták a nyugatiakat. A híradás jellegzetessége, hogy nem Rogeriuson alapul, s olyan helységnevek, időpontok és veszteségadatok vannak benne, amelyek csakis helyi, erdélyi eredetűek lehetnek. Az irat valamikor a muhi csata utáni időkben kelt, hiszen tudja az ütközet napját, s említi két érsek és három püspök halálát. Megemlíti Radna, Beszterce, Kümelburg (Küküllővár/Kockelburg, mások szerint Kővár), Nagyszeben, Kolozsvár, Várad, Tamáshida, Gyulaféhevár, Szalacs nevét. A híradás csakis magyarországi levélen alapulhat.

A mongol taktika sokat vitatott kérdése a kegyetlenségük, ami az általuk gyakorolt formában nyugaton ismeretlen volt. Ez valójában azon a steppei taktikán alapulhat, ami a félelemkeltést a hadviselés egyenrangú elemének tekintette, s a hatalmas térségekben mozgó seregek számára valóban elkerülhetetlen eleme volt a nyomásgyakorlásnak. Mindez nyugaton, a lényegesen sűrűbben meglepedett és várakkal, városokkal sokkal jobban megerősített, ráadásul privilégiumokon alapuló öntudattal rendelkező közösségek, „universitasok” által lakott területen nem vált be, s a Dunától nyugatra olyan mérvű ellenállásba ütköztek, ami egész magyarországi stratégiájuk át gondolására készíthette a támadókat. A szerző egyébként már korábban is számtalan példát említ a sikeres, vagy éppen sikertelen, de a tatárok számára baljóslatú ellenállás megszervezésére.

Nem mulasztja el B. Szabó János hangsúlyozni, hogy az ország magára maradt, hiszen a

császár és a pápa ellentéte, majd 1241 augusztusában IX. Gergely pápa halála a tervezett és meghirdetett keresztes hadjárat ügyét mindörökre a holtpontra juttatta. (Kérdés, hogy Béla a velenceiektől követőket vagy számszeríjásokat kért-e; magunk inkább az utóbbiakra gondolnánk, akár még szövegromlás feltételezése árán is. Aragóniai Simon esetében szinte bizonyos, hogy számszeríjásokról van szó).

A történet nem kevésbé rejtélyes eleme a tatárok kivonulása. A kutatók szinte csak abban értenek egyet, hogy Ögödej nagykán 1241 decemberében meghalt, amiről a remek postahálózatnak köszönhetően a következő év tavaszán Magyarországon is tudomást szerezhettek. Mindez mozgásba hozhatta a Dzsingiszidákat, még ha tudjuk is, hogy Batu maga 1243-ig a Balkánon tartózkodott, és nem vett részt 1246-ban a nagykanváltató kurultájon. Az okok között alapvetően a magyar ellenállást lebecsülő szemlélet eredményezte a kiváltó okokat illető bizonytalanságot, még ha az a valóság több-kevesebb elemét tartalmazza is (túlterjeszkedés, veszteségek, legeltetési körülmények, hódítási mechanizmus stb.).

Külön is utal B. Szabó Thomas Allsen elemletére, mely szerint a nyugati hadjáratok egyszerűen a mongolok „kun-hadjáraitainak” sorába illeszkedtek, s végeredményében nem volt egyéb céljuk, mint hogy nyugaton is elismertessék a steppe korábbi, kunok uralta része feletti uralmukat.

A kötetet rendkívül hasznos összefoglaló zárja a mongol birodalom későbbi sorsáról, a későbbi Aranyhorda kialakulásának folyamatáról, majd a Kubiláj hatalomra kerülését követő gyilkos belharcokról.

Ismét vitatott kérdés, hogy Magyarország miként került ki a tatárjárás válságából? A szerző csatlakozik az utóbbi évtizedekben szinte egyhangúnak mondható kutatói véleményhez, azaz hogy az ország pusztulása korántsem volt olyan mértékű, mint azt a kortársak, s nyomukban a modern kutatók is gondolták. A magyar király aktív házassági politikájával, s egy korábban alig látott katonai aktivitással igyekezett a maga javára fordítani a Kelet-Európában megingott politikai helyzetet. Az ország teljesen meglepő módon vállalta a többfrontos harc kockázatát az osztrákok és a velenceiek ellen, majd a Balkánon kezdett terjeszkedni. Ennek csúcspontja kétségkívül a Babenberg-örökségért 1246 után indított akciók sorozata volt, ami az országot közel hozta a határ menti osztrák tartományok megszerzéséhez. Az ország újjászervezése, a várvédelmi rendszer kiépítése (bár jó részük nem keleten épült) jól vizsgázott az újabb tatárjáráskor, amikor Nogaj és katonái 1285 elején, télen, betörték, s egészen Pestig hatoltak. Ez az akció azonban céljaiban és előkészítettségében, veszélyességében alapvetően különbözött az 1241–42-es tatár veszedelemtől.

A kötetet nyugodtan használhatjuk, sőt javasoljuk is használatát a Nagy Balázs szerkesztette Tatárjárás kötettel együtt (Osiris, Budapest, 2003. – az abban olvasható forrásokra egyébként a szerző folyamatosan utal) a közép-, és felsőoktatásban, de saját szórakoztatásunkra is, mivel az angolszász szakkönyvtípus sikeres hazai adaptációjának tekinthető, és számos felvetését a kutatóknak is érdemes továbbgondolniuk.

Veszprémy László

LE GÉNÉRAL RAYMOND BOISSAU

LADISLAS BERCHEŃY MAGNAT DE HONGRIE, MARÉCHAL DE FRANCE

Publications de l'Institut Hongrois de Paris – Études III

(Paris–Budapest–Szeged, 2006. 235 o.)

Zachar József nagysikerű életrajza után francia nyelven is hozzáférhetővé vált Bercsényi László, az egyetlen magyar származású francia marsall életének regényes története. A mű a Párizsi Magyar Intézet tudományos

könyvsorozata legújabb köteteként jelent meg és Raymond Boissau tábornok hosszú, többéves kutatómunkáját dicséri. A szerző neve jól ismert franciaországi huszárság iránt érdeklődők előtt, hiszen Boissau tábornok nem-